

Pleidooi voor een ingetogen hermeneutiek

Vooraf zij opgemerkt dat hier onder 'hermeneutiek' in een sobere en min of meer strikte zin wordt verstaan een vorm van theoretische reflectie omtrent de praktijk van het interpreteren van taaluitingen; dus niet die praktijk zelf. Verder worden met 'interpreteren' korthedshalve alle schakeringen samengevat die liggen tussen de uitersten van vlot en probleemloos begrijpen van mondelinge of schriftelijke taalprodukten en de bovenmatige inspanningen die men zich soms moet getroosten om de betekenis van een uiting of tekst te achterhalen.

Een tweetal eisen van adequaatheid voor een hermeneutiek

Om te voorkomen dat een theoretische reflectie als het ware onderweg haar oorspronkelijk object verspeelt of althans zodanig vertekent dat het onherkenbaar wordt, kan het nuttig zijn tevoren enkele punten vast te leggen die men aan het eind van het traject in elk geval gesauveerd zou willen zien. Hoewel ruimte moet worden gelaten aan een zekere mate van rationele reconstructie, dienen bepaalde aspecten van het onderzochte onaangetast te blijven, al was het alleen maar om daaraan de houdbaarheid van de theoretische beschouwingen te kunnen toetsen.

Voor een hermeneutiek kan zo'n prealabele eis van adequaatheid in de eerste plaats ontleend worden aan het gegeven dat het interpreteren, door een hoorder of lezer, van taaluitingen waarin een spreker of schrijver iets te verstaan geeft, een activiteit is die door impliciete regels wordt beheerst en waarop de kwalificaties 'correct' en 'incorrect' van toepassing zijn. Er bestaan talloze gevallen van succesvolle verstandhouding, maar daarnaast zijn er niet zelden misverstanden van enigerlei vorm te signaleren. Dit alom erkend onderscheid tussen gelukt en verkeerd begrijpen veronderstelt dat er wegen zijn waarlangs de leden van een taalgemeenschap het in beginsel eens kunnen worden over het antwoord op de vraag met welke van die twee mogelijkheden, of een nuance daarvan, ze telkens te maken hebben. Het is derhalve redelijk van een hermeneutiek te verwachten dat een van de belangrijkste taken die ze zich stelt van epistemologisch-methodologische aard is. Enerzijds zal ze moeten proberen de geldigheid van aanspraken op de juistheid van een interpretatie tegen algemene skeptische bedenkingen te verdedigen. Anderzijds zal die verdediging het meest doeltreffend gevoerd worden door een zorgvuldige explicitering en verheldering van de methoden waarmee een interpretatie-hypothese kritisch getoetst kan worden en tussen tegenstrijdige interpretaties een verantwoorde en intersubjectief overtuigende keuze kan worden gemaakt.

Een tweede eis van adequaatheid voor een hermeneutiek betreft hetgeen men de strategie van het onderzoek zou kunnen noemen. Geconfronteerd met de enorme verscheidenheid aan mogelijke soorten taalgebruik zal de hermeneuticus niet kunnen ontkomen aan de noodzaak om een weloverwogen verdeling van die onafzienbare stof in te voeren en tevens tussen de delen een rangorde in systematische behandeling aan te brengen. In dit verband lijkt het bij voorbeeld verstandig het mondeling taalverkeer, waarbij spreker en hoorder van aangezicht tot aangezicht tegenover elkaar staan, als uitgangspunt te kiezen, zoals dat in andere takken van taalwetenschap bijna vanzelfsprekend is geworden. Ook voor het begrijpen van taaluitingen geldt dat het niet ontbreekt aan gemeenschappen die geen schrift kennen, maar desondanks de gewone verschijnselen van elkaar verstaan en misverstaan vertonen. Die voorrang voor gesproken taal betekent overigens niet dat de bijzondere kenmerken van het interpreteren van geschriften niet evenzeer voor bestudering in aanmerking zouden komen. Waar het om gaat, is de volgorde van systematische behandeling: zonder doorslaggevend tegenbewijs is de weg van het mondeling taalverkeer naar schriftelijke teksten als afgeleiden daarvan te prefereren boven de omgekeerde weg waarlangs eigenschappen die karakteristiek zijn voor geschreven taal tot leidraad bij uitstek voor het ontwerpen van een algemene hermeneutiek worden verklaard. Daarbij komt dat in de regel het mondeling gesprek de meest doorzichtige en gunstige constellatie voor onderling begrip oplevert. Spreker en hoorder zijn voor vraag en antwoord beschikbaar en al hetgeen tot geslaagde communicatie kan bijdragen is meestal direct voorhanden. Juist die situatie is daarom uitermate geschikt om de hermeneuticus eraan te herinneren dat elk specimen van taalgebruik een concrete historische oorsprong heeft en dat het overwinnen van de complicaties die veelal bij het overbruggen van afstanden in ruimte en tijd door middel van het schrift ontstaan afhankelijk is van het succes van de pogingen om zoveel mogelijk de factoren die bepalend zijn voor het welslagen van de communicatie in primaire situaties, terug te bekomen.

Om een voorbeeld te geven, in *Rhetorica*, B, 23, 1399 a 19-29, laat Aristoteles een priesteres haar zoon bezweren niet in de politiek te gaan en redevorringen voor de volksvergadering te houden: 'Want als wat je zegt juist is, ben je gehaat bij de mensen; en als wat je zegt niet juist is, gehaat bij de goden.' Waarop de veelbelovende jongeman antwoordt: 'Nee, als wat je zegt juist is, ben je geliefd bij de goden; en als wat je zegt niet juist is, geliefd bij de mensen.' De uitleg die Aristoteles van het aldus geïllustreerde retorisch recept geeft, is voor een hedendaagse lezer tamelijk duister, onder andere doordat een term wordt gebruikt – *blatsōsis* (kromming?) – waarvan moeilijk vast te stellen is wat hij in deze passage precies betekent. Wat drijft nu degene die zich hardnekkig op de interpretatie van die tekst toelegt? Toch wel in de eerste plaats de vaste overtuiging dat er een of andere historische situatie in het peripatetisch onderwijs is geweest waarin Aristoteles zijn leerlingen duidelijk wist te maken wat hem voor de geest stond, eventueel in een gedachtenwisse-

ling waarvan de geschreven tekst slechts de beknopte neerslag vormt. Verder wordt die oorspronkelijke situatie tot baken genomen voor de richting waarin de interpretatie zich dient te bewegen en voor de voortgang die misschien gemaakt wordt. De interpretator streeft ernaar de belemmeringen die door de afstanden in ruimte en tijd en anderszins worden veroorzaakt uit de weg te ruimen en meer en meer gegevens te verzamelen die hem in staat stellen de rol van deelgenoot aan het aanvankelijke communicatieproces steeds dichter te benaderen. Zonder die oriëntatie op een gepostuleerde oorsprong die de maatstaf is van de juistheid van de interpretatie en tegelijk het antwoord levert op de vraag wat we zouden moeten weten om zo'n interpretatie te bereiken, verliest het werk van de filoloog houvast, doel en zin.

Deze tweede eis van adequaatheid voor een hermeneutiek vergt voorts dat bij het bepalen van de verhouding tussen een kern van onderzoek en daarvan afgeleide sectoren voorrang wordt verleend aan de algemene conversatie van alledag boven de vele bijzondere vormen van taalgebruik. Analoog aan de relatie tussen mondelinge en schriftelijke taalprodukten gaat ook hier op dat de weg van alledaags taalverkeer naar specifieke verbijzonderingen daarvan te prefereren is boven de omgekeerde weg waarlangs aan eigenaardige kenmerken van een of andere bijzondere of zelfs bizarre variëteit van taalgebruik een universele strekking wordt toegekend. Iemand bij voorbeeld die onderzoek doet naar de diverse manieren waarop verwijzingsmiddelen zo worden aangewend dat de ontvanger de juiste verbindingen met het bedoelde kan leggen, zal er wijs aan doen uit te gaan van het alledaagse, mondelinge taalverkeer, eerder dan van allerlei teksten waarin overwegend naar verdichtelsels wordt verwezen. Het is immers zowel geloofwaardiger als gemakkelijker het laatste genre te zien als parasiterend op het eerste dan omgekeerd vanuit het fictieve gebruik licht te werpen op het echte. Deze zienswijze is trouwens zonder hapering uit te breiden tot de vele andere typen taalhandelingen. Wanneer we aannemen dat taalhandelingen in ficties beheerst worden door speciale conventies die de gebruikelijke regels voor het welslagen ervan geneel of gedeeltelijk opheffen of modifieren¹, dan is het zonneklaar dat de bestudering van het afwijkende doen alsof gebaat en zelfs enkel mogelijk zal zijn bij een vooraf verworven kennis van de regels die aan het normale gebruik ten grondslag liggen.

De traditionele hermeneutiek en de eisen van adequaatheid

De meest invloedrijke vertegenwoordigers van de traditionele hermeneutiek zoals die in de negentiende eeuw en de eerste jaren van de twintigste tot wasdom is gekomen, zijn Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768–1834) en Wilhelm Dilthey (1833–1911), twee sieraden van de Humboldt-universiteit in Berlijn. Men kan weliswaar van mening verschillen over de vraag hoeveel waarde in het licht van hedendaagse ontwikkelingen nog gehecht mag wor-

¹ Vgl. John R. Searle, *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, 1979, Hoofdstuk 3: 'The Logical Status of Fictional Discourse'.

den aan zowel de details als de grote lijnen van hun theoretische beschouwingen over tekstinterpretatie. Maar zelfs in een kort bestek is het niet moeilijk aan te tonen dat beiden de eisen van adequaatheid die in het voorafgaande zijn geschetst volledig onderschrijven en metterdaad proberen te vervullen.

Schleiermacher laat er vanaf het begin geen twijfel aan bestaan dat hij streeft naar een hermeneutiek die in dubbel opzicht een algemene strekking heeft. Enerzijds legt hij de nadruk op het beperkte en speciale karakter van de hermeneutische verhandelingen die tot dan toe door theologen, klassieke filologen en juristen in het licht waren gegeven en doet hij als zijn mening kennen dat er daarenboven behoefte is aan een meer algemene hermeneutiek waarvan die andere afgeleiden, verbijzonderingen of modificaties zijn.² Op het abstractere niveau van zo'n omvattende theorie wordt afgezien van bij voorbeeld de stichtelijke of normatieve actuele toepasselijkheid van openbaringsteksten of juridische geschriften en getracht juist datgene naar voren te halen wat zulke taaluitingen met andere gemeen hebben, zoals de filologisch-historische aspecten die voor een prealabel begrip beslissend zijn. Anderzijds is Schleiermacher van oordeel dat de hermeneutiek die hem voor ogen staat ook algemeen moet zijn in die zin dat niet enkel literaire of kunstmatige schriftelijke teksten in een vreemde taal in de beschouwingen betrokken worden, maar evenzeer rekening wordt gehouden met teksten in de eigen taal van de interpretator, met mondeling taalgebruik en met de conversatie van alledag, tot aan 'Wettergespräche' toe.³ Tegelijk staat voor Schleiermacher vast dat het doel van interpretatie in eerste aanleg is het reconstruerend begrijpen van datgene wat de auteur wil zeggen, zoals die concrete inhoud methodisch af te leiden is uit kennis van het door hem gebruikte taalsysteem en taalgenre en van de geestelijke toerusting van hemzelf en zijn omgeving. Die overtuiging veronderstelt dat er een onafhankelijk en onwrikbaar historisch gegeven is dat als criterium voor de juistheid van een interpretatie dienst doet en als een leidster de richting van de naspeuringen bepaalt.⁴

Terwijl bij Schleiermacher de hermeneutiek vrijwel uitsluitend op het interpreteren van taalprodukten is geconcentreerd, vertoont Dilthey de neiging om haar object uit te breiden tot alle verstaan van geestelijke levens-

² Zie vooral een passus uit de akademievoordracht van 12 augustus 1829 in Fr. D.E. Schleiermacher, *Hermeneutik*, nach den Handschriften neu herausgegeben und eingeleitet von Heinz Kimmerle, Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1959, 2, Heidelberg, Carl Winter, 1959, pp. 126-7; verder ook p. 55, pp. 79-80, p. 86.

³ Zie dezelfde akademievoordracht in *Hermeneutik*, pp. 128-31, culminerend in de zin: 'Insbesondere aber möchte ich, um bei dem stehen zu bleiben was uns am nächsten liegt dem Ausleger schriftlicher Werke dringend anrathen die Auslegung des bedeutsameren Gesprächs fleissig zu üben.' Verder ook pp. 82-3, p. 86.

⁴ Vgl. *Hermeneutik*, p. 87: 'Die Kunst kann ihre Regeln nur aus einer positiven Formel entwickeln, und diese ist "das geschichtliche und divinatorische objective und subjective Nachconstruiren der gegebenen Rede".'

uitingen, in het kader van een grondslagenleer van de geesteswetenschappen en een alomvattende levensfilosofie.⁵ Desalniettemin is ook hij de mening toegedaan dat alleen in de taal het innerlijk van de mens zijn volledige en objectief begrijpelijke uitdrukking vindt en dat dus de kunst van het verstaan haar middelpunt heeft in het interpreteren van de overblijfselen van menselijk bestaan die in taal bewaard zijn gebleven.⁶ Maar of de hermeneutiek nu eng of wijd wordt genomen, belangrijk is bovenal dat Dilthey streng vasthoudt aan de eisen van objectiviteit en algemene geldigheid voor interpretaties. Twee citaten mogen bevestigen wat hij als de hoofdtaak of een der hoofdtaken van de hermeneutiek beschouwt: ‘... sie soll gegenüber dem beständigen Einbruch romantischer Willkür und skeptischer Subjektivität in das Gebiet der Geschichte die Allgemeingültigkeit der Interpretation theoretisch begründen, auf welcher alle Sicherheit der Geschichte beruht.’ en ‘Ist nun das Verstehen grundlegend für die Geisteswissenschaften, so ist ... die erkenntnistheoretische, logische und methodische Analysis des Verstehens für die Grundlegung der Geisteswissenschaften eine der Hauptaufgaben.’⁷ Tot slot mag bovendien niet onvermeld blijven dat Dilthey in het raam van zijn latere, meer antipsychologistische opvattingen met nadruk naar voren brengt dat het interpretatieproces niet gericht is op een doordringen in de producerende akt van de auteur, de subjectief-individuele *mens auctoris*, maar veeleer op inzicht in de structuur, de ‘geistige Zusammenhang’ van het produkt, de gedachte-inhoud voor zover die in het conventionele medium van een gemeenschappelijke taal is vastgelegd en publiek toegankelijk gemaakt.⁸ Dit ontwijken van de psychologistische Scylla heeft echter geenszins tot noodlottig gevolg dat Dilthey terecht komt in de Charybdis van een trant van interpreteren waarvoor de bedoelingen van de auteur geheel en al irrelevant zijn. Tussen de misvatting waarin akt en produkt worden verward en anderzijds de waan dat taalbouwsels auteurloos uit de blauwe lucht komen vallen is er een middenkoers die interpretatie betreft op het concrete resultaat van zowel persoonlijke denkactiviteit als de objectivering daarvan in een voor alle taalgenoten bevattelijke uitdrukkingvorm.

De dijkbreuk van de zogenoemde filosofische hermeneutiek

Een radicaal andere houding ten aanzien van de twee eisen van adequaat-

⁵ Vgl. bij voorbeeld het begin van ‘Das Verstehen anderer Personen und ihrer Lebensäußerungen’ in *Gesammelte Schriften*, VII, Leipzig-Berlin, B.G. Teubner, 1927, pp. 205–7.

⁶ Vgl. ‘Die Entstehung der Hermeneutik’: in *Gesammelte Schriften*, V, 1924, p. 319: ‘Daher hat die Kunst des Verstehens ihren Mittelpunkt in der Auslegung oder Interpretation der in der Schrift enthaltenen Reste menschlichen Daseins.’

⁷ ‘Die Entstehung der Hermeneutik’ in *Gesammelte Schriften*, V, 1924, p. 331, p. 333.

⁸ Vgl. ‘Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften’ in *Gesammelte Schriften*, VII, 1927, p. 85: ‘So ist der Gegenstand, mit dem die Literaturgeschichte oder die Poetik zunächst zu tun hat, ganz unterschieden von psychischen Vorgängen im Dichter oder seinen Lesern. Es ist hier ein geistiger Zusammenhang realisiert, der in die Sinnenwelt tritt und den wir durch den Rückgang aus dieser verstehen.’

heid die in de traditionele hermeneutiek nog algemeen gerespecteerd werden, is te vinden in de stroming die onder de naam 'filosofische hermeneutiek' in de loop van de tweede helft van deze eeuw vooral door toedoen van Hans-Georg Gadamer is verbreid.⁹ Mede onder invloed van Heidegger, die 'Verstehen' als een existentieel of fundamentele categorie van het menselijk bestaan beschouwde, rekt Gadamer dat begrip onbekommerd uit, langs diverse lijnen die uiteindelijk samenkomen in een even extreem als diffuus panhermeneutisme. Interpretatie wordt niet beperkt tot het begrijpen of proberen te begrijpen van taaluitingen in de meest gangbare zin, maar allereerst uitgebreid tot het buitenwetenschappelijk en esthetisch-intuïtief ervaren van de 'waarheid' van kunstwerken. Waarbij beklemtoond wordt dat in dit tot paradigma verheven type van begrijpen die eigenzinnige variant van waarheid die zou bestaan in de onverborgenheid van datgene wat het kunstwerk ons te zeggen heeft, in elk geval niet met behulp van een of andere methode wordt bereikt. Verder wordt de aandacht vooral gericht op het soort interpretatie dat kenmerkend is voor de activiteiten van uitvoerende kunstenaars, regisseurs en dirigenten. En ten slotte wordt onze verhouding tot de hele wereld voor zover die in Humboldtiaanse trant door taal gearticuleerd wordt geacht als een vorm van interpretatie aangemerkt.¹⁰ Deze expansiedrang komt eveneens tot uiting in een corresponderende verwijding van het begrip betekenis. In het bijzonder deelt Gadamer de opvatting van sommige piëtistische hermeneutici¹¹ dat tot de betekenis van bepaalde taaluitingen ook behoort het persoonlijk belang dat ze voor de interpreteerder hebben met het oog op het inrichten van zijn leven en het geven van een zinvolle vorm aan zijn bestaan. Nu speelt zulk een actuele relevantie zeker een speciale rol bij de prediking aan de hand van stichtelijke openbaringsteksten en bij de praktische toepassing van normatieve juridische teksten. Gadamer gaat echter aanzienlijk verder en verklaart de *applicatio* tot een wezenlijk bestanddeel van alle vormen van tekstinterpretatie en zo tot een essentieel aspect van het object van een universele hermeneutiek. Bovendien trekt hij uit die visie een aantal opmerkelijke conclusies. Tegenover het ideaal van 'Voraussetzungslosigkeit' in een pertinente zin dat gewoonlijk de beoefenaars van een wetenschap wordt voorgehouden, plaatst hij de stelling dat het bij interpretatie

⁹ Gadamer's hoofdwerk is *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1960 (³1986). In een meer overzichtelijke en wat gematigder vorm heeft hij zijn ideeën samengevat in het artikel 'Hermeneutik' in *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 3, herausgegeben von Joachim Ritter, Basel-Stuttgart, Schwabe & Co, 1974, kol. 1061–73.

¹⁰ Vgl. bij voorbeeld het artikel 'Hermeneutik' in *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, kol. 1071: '... und hermeneutische Anstrengung gelingt überall da, wo Welt erfahren, Unvertrautheit aufgehoben wird, wo Einleuchten, Einsehen, Aneignung erfolgt, und am Ende auch dort, wo die Integration aller Erkenntnis der Wissenschaft in das persönliche Wissen des Einzelnen gelingt.'

¹¹ O.a. Johann Jakob Rambach, *Institutiones hermeneuticae sacrae*, Jena, 1723, die onderscheid maakt tussen de *subtilitas interpretandi*, de *subtilitas explicandi* en de *subtilitas applicandi*, tussen begrijpen, uitleggen en toepassen.

juist op 'Voraussetzungshaftigkeit' aankomt.¹² Interpretatie in zijn opvatting is een versmelting van de horizon van de interpreterende, in zijn actuele situatie en met zijn actuele vragen en voor-oordelen, met de horizon van de tekst. In deze voorstelling van zaken is er geen plaats voor een oorspronkelijk bedoelde en uitgedrukte betekenis die als bevoorrecht beginpunt het enige echte houvast voor opeenvolgende interpretaties en verwerkingen biedt. Zowel de betekenis van de tekst als de daarmee corresponderende interpretatie zijn niets anders dan een nooit eindigende reeks wisselende gedaanten waarin ze telkens in een andere omgeving verschijnen, ongeveer zoals een carnavalsoptocht niets anders is dan de verzameling evenementen die elk jaar volgens een inherent patroon van feest en spel plaatsvinden, zonder dat een ervan de status van origineel of toets ten opzichte van de rest bezit.

Het is duidelijk dat in een dergelijk perspectief de epistemologisch-methodologische analyse die de traditionele hermeneutiek als een van haar hoofdtaken zag eenvoudig uit het gezicht verdwijnt. Ofwel immers zijn in Gadamer's kijk op betekenis en interpretatie noties als waarheid, onvooringenomenheid, objectiviteit, algemene geldigheid, kritische toetsing, vooruitgang simpelweg misplaatst als ze daar met de gebruikelijke inhoud worden gehanteerd. Ofwel worden sommige van die noties zo naar eigen filosofisch believen omgebogen dat er niet veel meer overblijft dan een puur verbale gelijkheid met wat elders geldt. Daarenboven is het weliswaar zo dat vooral in reacties op kritiek Gadamer zich genoopt ziet toe te geven dat er naast zijn nieuwe filosofisch-hermeneutische benadering ruimte blijft voor een hermeneutiek die zich ten doel stelt het wetenschappelijk gehalte van het interpreteren van taaluitingen zo stringent mogelijk te waarborgen; met zo'n taakverdeling, waarin twee verschillende bemoeienissen met dezelfde ingewikkelde en veelzijdige materie geacht worden elkaar aan te vullen, zou men desnoods enige vrede kunnen hebben. Maar het kost de lezer van Gadamer's werk weinig moeite om te constateren dat het in feite doortrokken is van een weerzin tegen de rationaliteit en de wetenschappelijkheid die de voornaamste zorg van de hermeneutiek in de traditionele zin vormen. Er is een onmiskenbare suggestie dat de waarheid die Gadamer in het vaandel voert en de methode die anderen ter harte gaat eigenlijk verre van nevensgeschikte en gelijkwaardige aspecten van een zelfde studiegebied zijn, maar dat integendeel de eerste staat voor een aanpak die alles wat met de tweede te maken heeft tot een verouderde en overwonnen fase in de ontwikkeling van de hermeneutiek stempelt. Het is deze voortdurende ondermijning van het goed recht van

¹² Vgl. het artikel 'Hermeneutik' in *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, kol. 1069–70: 'Vielmehr wird eine philosophische Hermeneutik zu dem Ergebnis kommen, dass Verstehen nur so möglich ist, dass der Verstehende seine eigenen Voraussetzungen ins Spiel bringt. Der produktive Beitrag des Interpretieren gehört auf eine unaufhebbare Weise zum Sinn des Verstehens selber.' Men contrastere daarmee Schleiermachers these: 'Eine Hauptsache beim Interpretieren ist dass man im Stande sein muss aus seiner eigenen Gesinnung herauszugehen in die des Schriftstellers.' (*Hermeneutik*, p. 32).

de epistemologisch-methodologisch georiënteerde hermeneutiek waartegen geen positieve kanten van Gadamer's oeuvre kunnen opwegen.

Wat er onder invloed van Gadamer en zijn geestverwanten met de hermeneutiek is gebeurd, kan in een globale diagnose als volgt worden samengevat. Eerst wordt de hermeneutiek tot ver over de grenzen van haar oorspronkelijk terrein uitgerekt en vervolgens worden kenmerken van verschijnselen die in een minder elastische visie op zijn best aan de periferie liggen als wezenlijke eigenschappen aan de kern opgedrongen. Niet alleen is de filosofische hermeneutiek een gigantisch staal van 'changing the subject', maar die verplaatsing van de aandacht naar andere onderwerpen is tegelijkertijd een welbewuste poging om de aanvankelijke vragen weg te dringen en in discredit te brengen. Degenen die ondanks alle sirenengezang aan de vooraf geformuleerde eisen van adequaatheid blijven vasthouden, kunnen moeilijk anders dan concluderen dat de zogenoemde filosofische hermeneutiek daaraan in elk geval niet voldoet.

Terug naar het eigenlijke onderwerp

Om paal en perk te stellen aan verdere uitdijning en verwatering van de hermeneutiek ware het te wensen dat haar beoefenaars hun inspanningen veel meer zouden concentreren op de primaire vormen van het mondelinge taalverkeer van alledag ten einde zoveel mogelijk inzicht te verwerven in de fundamentele factoren die het verloop daarvan beheersen. Het ligt voor de hand daartoe nauwe aansluiting te zoeken bij de empirische wetenschap van de pragmatiek, met zulke onderdelen als verwijzingstheorie, presuppositieleer, taalhandelingentheorie en conversatie-analyse.¹³ De daar geboekte resultaten vormen een onmisbare en solide basis om nadere studies van meer gecompliceerde typen van bijzonder taalgebruik ter hand te nemen en licht te werpen op de speciale of afwijkende regels en kenmerken die daaraan eigen zijn. In het kader van een beter begrip van de vele factoren die het lukken en mislukken van communicatie in de dagelijkse taalpraktijk bepalen, kan dan ook de epistemologisch-methodologische vraag naar de toetsbaarheid van tekstinterpretaties opnieuw haar centrale plaats krijgen en zijn we, om op Dilthey te variëren, misschien niet langer blootgesteld aan een 'beständigen Einbruch romantischer Willkür und skeptischer Subjektivität in das Gebiet der Hermeneutik'.

¹³ Thans is het zo dat men zich bij het lezen van bij voorbeeld Stephen C. Levinson, *Pragmatics* (Cambridge University Press, 1983) en de overigens zeer instructieve bundel van Th. de Boer en anderen, *Hermeneutiek. Filosofische grondslagen van mens- en cultuurwetenschappen* (Meppel-Amsterdam, Boom, 1988), in twee totaal verschillende werelden waant.